

СОВЕТ ЭРТЕМНИН БОЛГАШ ТЕХНИКАНЫҢ УЛУГ ТИИЛЕГЕЗИ

БҮГҮ ЧУРТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, НАТТЫЖЫҢАР!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-нин Дээди

Совединин болгаш Министрлер Чөвүлелинин органы

1925 чылда
үздүлүштүгүн

1966 ч.

ФЕВРАЛЬ

6

ВОСКРЕСЕНЬЕ

№ 31 (6357).

Өртөө 2 көп.

«Ай-9» Ай кырынын хевирин дамчыдып турар

Айнын кырынга чымчак хондуушкуну чедишкенин боттандырган соонда «Ай-9» станция-биле изелгиди радио харылааы тургустунган. Февраль 4-те станция-биле дөрт саансыны чоруткан. Радио харылааы нитиан-биле 3 шак 20 минутада чорутулган.

Ол саансыларын үезинде станциядан телеметриктик информация алдынган болгаш оң иштинде системаларын өй-тавында ажылдап турарын ол информация бадыткан. Черден берген команданы «Ай-9» станция 4-те Москваның-биле 4 шак 50 минута турла «Ай-9» станция

Ай кырынын хевиринин дугайында мездерин чыырын болгаш оон хевирин черге замчыларын агаалар.

Станциядан ап турар информацияны ажиллап база шынчылап турар. «Ай-9» станциянын программаны чедишкенин күөсеткени Айны шынчыларын айткан планын чайгызын чокка күөсетип турарын түгөйдү болур.

«Ай-9» станция-биле ээлчегли саансыларын февраль 4-те Москваның-биле 18 шак 30 минутадан база февраль 5-те 4 шактан агаал чорутулган.

«Ай-9» дээр автоматтыг станцияны тургузарынга болгаш Айга чымчак хондуушкуну боттандырынга киришкен эртемденнерге болгаш конструкторларга, инженерлерге, техниктерге болгаш ажилчынарга, бүгү коллективтерге болгаш организацияларга

Эргим эштер, аңкутер!

Космосту шынчылдык алырынның төгүзүгө бистик. Совет Төрүн чуртуусу чаа кайгамчыктыг арынын нини бижиди. Айга чымчак хондуушкуну «Ай-9» дээр автоматтыг станция 1966 чылдың февраль 4-те төгүдө бир-ле дугаарында боттандырган. Черин үе-дүп-түм бээр туруп келген спутниктин кырында баштайгы радиотелевизиондук дамчыдылгалар чедишкенин агаалар. Айга чымчак хондуушкуну боттандырганы — совет эртемнин болгаш техниканын шылгаргангай тийлелгези болган, ол дээрде Черин баштайгы кылымал спутниктин салып үндүргенини, космоско киришкен баштайгы хондуушкунуну, космонавтык корабльден бир-ле дугаарында үнгенини соонда космосту шынчылдык алырынга эң чугула үе-чада болуп турар-дыр.

Айга чымчак хондуушкунуң айттырын шынчылдыкка чымчак хондуушкунуң орутуп бээр, космос техниканын мырыңай чаа айттырганын шынчылдыкка укур совет эртемденнерге болгаш техниктерге таарышкан. Ынчанга совет кижилер шудуругу, чогадычы ажил-хороз-биле ол-дээ эң нарын сорулганы күөсөдүп шыдаанын бөгүн бүгү делегейге аарушкуну болгаш чоргаарлынышын-биле даңыдап болур бис.

Бистик партиявыстың болгаш бүгү совет улустуң амандарында төгүлүп болушкуну — СЭКП-нин XXIII съездинин бүдүзүндө ол эртем таласы-биле эрес-мадырлыг чорук боттанын кайгамчыктыг болуп турар.

«Ай-9» дээр автоматтыг станцияны чогадып кылырынга, тургузарынга, салып үндүреринге болгаш оң ужуушкунуң хандарынга киришкен эртемденнерге болгаш конструкторларга, инженерлерге, техниктерге болгаш ажилчынарга, коллективтерге болгаш организацияларга, космонавтык чаа эң чугула чедишкенин — Айнын кырынга автоматтыг станцияны чымчак хондуушкуну боттандырын эрес-шудуругу ажил-хороз-биле болдунар аргалыг болдурган бүгү-ле кижи-лерге Совет Замлынын Коммунист партиявынын Төп Комитети, СССР-нин Дээди Совединин Президиуму болгаш СССР-нин Министрлер Чөвүлели изги байыр чедирип тур.

Маадыр совет улуска, чогадычы улуска, чаартычы улуска алдар! Төрүн чуртуну чаагай чорун дээр, коммунизмни тийлелгези дээр бистик бүгү тийлелгелеристин, сорук киришкени болгаш организацины — Совет Замлынын Коммунист партиявы дегерисин!

СЭКП ТӨП
КОМИТЕДИ

СССР-НИН ДЭЭДИ
СОВЕДИНИН
ПРЕЗИДИУМУ

СССР-НИН МИНИСТРЛЕР
ЧӨВҮЛЕЛИ

Бисти мана, Ай

Айже чоруткан ээлчеглиг автоматтыг станцияны ужуушкунуң чет-тикпей хайтаарп турган бис. «Ай-9» станцияны Айга чедишкенин хонупкан дугайында дынчалыг бо-ла болгай. Кузед боттанган!

Бо дээрде совет эртемнин болгаш техниканын дүрүм «Ай-9» тийлелгези-ан-дир. Космостан Черге эеп келир үезинде тергенин аңи кырынын билдирис түвө—чымчак хондуушкун ам Айнын кырында база боттанган-дыр.

Совет автоматтыг станция Бурь Океанын районунда радио мездерин дамчыдып турар. Ол дээрде, шимеэн чок чымчак аяас, а бистин планетаыстын чайтаар спутниктин дугайында аяас аяас мездерин биске дамчыдып бээр угаанын аппарат-ты. Ону ам безин Айнын кырында базым деп чугаалап болур. Бисти мана, Ай!

Ужудукту-космонавт
Андрей НИКОЛАЕВ.

Чүректин ханызындан

Инженер болгаш эртемден болгаш, бистик караарыска көзүлүр-ле болуп турар өндүр чаагай чүдүлгенин аяны-бүрү талаларында үнелеп болур мен. Кийинги генералын чогадып кылан аппаратын өске планетага хондуушкуну делегейге эң-не баштай боттандырган. Айны шуут шынчылдар арганы ажитканы совет эртемнин болгаш техниканын эрес-мадырлыг чорук

улам кайтамчык чедишкенинге арганы салган. Ол кайтамчык чедишкенин херечилер болгаш киришкитер бистер болур бис.

«Ай-9» станцияны экспериментин — ол дээрде, СЭКП-нин XXIII съездинин бистик эртемнин беле-дир дээрин бүгү чүректин ханызында чугаалап каары күөсөтүп-дир.

С. ВОЛЬФОВИЧ,
академик.

ЭРТЕМНИН УЛУГ ЧЕДИШКЕНИН

Физика-математика эртемнеринин доктору А. Масляк «Ай-9» станцияны ужуушкунуң түгөйдүлүгүн тайыбырап турар.

— Бис астрономдар ол хонуктап бээр маапал келгес бис. Бистик автоматтыг станцияны Айга чедер берген турарын совет эртемденер-конструкторлар боттандыраар деп чүвени билдир турган бис. Бо болза совет эртемнин чогадычы дилим чоруттарынын болгаш дилим тынымышкынынын түгөйдү болур. Бир эвес Черин мөңгө спутниктин көзүлбөс таласын совет дүниелерини дууаы-биле чурукка тырттырып алганын бирти базым деп сааар түвө болза, бо тийлелге Айны чатырып алыр дээр демиседе ийги чугула базым-дыр.

Айнын дугайында, ылангы, оон кырынга дугайында, оон кырында кырынын хеминин составынын дугайында хей чүдүлгени билдир алырын, оон сейсмистинин дугайында, аламылаарга иштиги тургузуун дугайында мездерин алырын күзөп турар бис. Каян Айны кырынга кижи эң-не баштай бүдү-биле баскан турар ол хонук бисти чаа эртем экспериментин чоккуталадып бар чорутуу.

Чаа чайыныпкан тийлелге-биле холбаштыр совет конструкторларга болгаш эртемденнерге бүгү сагыш-сеткилик даңымын байыр чедирер мөңгө күзөтүп-дир.

(СЭТА)

Өндүр чаагай!

СЭТА-нын корреспондентини-биле беселдизге СССР-нин Эртемдер академиязын корреспондент-кежигүнү А. Т. Володинини мездери болза: эртемни бо шыларгангай экспериментинин бүгү өндүр чаагай болгаш маалым ажы үнелеп көөрү берге.

Бистик чок космос кооманын дыка хей чажыт чүдүлгенин илердеп алырынга «Ай-Чер» шуут радио харылааы дуулап шыдаар.

Айнын кырында дозун азы казыг бүдүмелер бар бе? Бо айттылар делегей эртемденнерин болгаш шыларгангай дүрүлгени турар. Бо айттырыга харынын бээрине бистик космос станцияны дуулаар дээрине-ге илергес бис.

РОССИЯНЫҢ БАЗЫМНАРЫ

1965 чылда РСФСР-нин улус ажил-агынының хөгжүлдөзү

РСФСР-нин Министрлер Чөвүлелинин чынында Төп статистика аргалыгына парлап үздүргөн алаңдамынга 1965 чылда Россия Федерациянын улус ажил-агынын хөгжүлдөзүн күрүне планын күөсөткөдү түгөйдүлүгү.

1965 чылда индустрия бүдүрүлгө (материалдык бүдүрүлгө) 1964 чылга дөңсөөгө 106 хуу, напонал оорула — 106 хуу, улус ажил-агынын бүдүрүлгөни кол фондурлары чыл төгүзүлгө — 109 хуу, үлөтүрүп продукцияны — 107,3 хуу, көдөз ажил-агынын продукцияны — 98 хуу болган. Үлөтүрүп күш-ажалын бүдүрүлгө 104,6 хуу, туугула — 106 хуу, улус ажил-агында арыг оорула — 106 хуу, чоңура кижи саанын оонаштыр боттут оорулалар — 107 хуу болган.

РСФСР-нин үлөтүрү бүдүрүлгөни индустрия бүдүрүлгөни продукцияны чугула хевирлеринин хей нуруунун таласы-биле чыл планын хуусаа беткеде күөсөткөн. Үлөтүрүп түс-түс ажил-агынын продукцияны өрткөн чынымы-биле дөңсөөгө күөсөткөн: электр энергияны болгаш тепловую — 10 хуу, олар түлү үлөтүрү — 7 хуу, кара болгаш чыгуу металлургия — 9 хуу, химия үлөтүрү — 12 хуу, машина туулу болгаш металл ажилдап кылышкыны — 8 хуу, ыяш, ыяш ажилдап чымыр болгаш саанын үлөтүрү — 4 хуу, туугу материалдарын үлөтүрү — 7 хуу, чийк болгаш аш-чым үлөтүрү — 6 хуу, култура-ама-дыралдык эт чүдүлгени бүдүрүрү — 9 хуу.

Эртем чылда улус ажил-агынын улам ыягыг техниктиг деп-шле таласы-биле хемчеглерин чорутканын РСФСР-нин Төп статистика аргалыгынын даңымында айткан турар. Ажилчы чоңурагы чорутканын хемчеглиг чорун алаа үдүт хире-херге-биле дуулаан. Машиналарын, дөңсөөгө, бүдүрүлгөни технология чорутулгаларын техника таласы-биле сайыраңгай-жыдырып, а ол ыпкыш күш-ажалын байдалдарын экижидеринче үлөтүлгөдүрүп бүдүрүп чартык миллион савалдарын чыл дугурууда көөртөткөн.

Үлөтүрүп ажилында чедип алдыган чедишкенин-биле хергелештир алаан чептестер база бар. Чамзын бүдүрүлгелер продукцияны бүдүрүп үндүрүп, күш-ажалды бүдүрүлгөдүрүп бедир, боттууна тийгедир болгаш чымырларын астыр планарын күөсөткөн.

СЭКП ТН-нын март (1965 чыл) Планчунуң шынчылдарын «Ай-9»

көдөз ажил-агынын улам ыягыг хөгжүр, колхозтарын болгаш совхозтарын экономикаын быжыгалаар таласы-биле үдүт хемчеглерин чорутканын РСФСР-нин Төп статистика аргалыгынын даңымында айткан турар. Колхозтарын индустрия оорулаларын 1964 чылды-биле дөңсөөгө 10 хуу өскөн, колхозчуларын күш-ажал төлөвүн 11 хуу көдүдөө. Арыг оорулалыг совхозтарын саны өскөн. Ынчанга-дээ чамзын ажил-агылар оорулалыг аяас ажилдап турар. Мал ажилынын продукцияны алаан көдүдөө. Чамзын районнарга дүжүт чок болган чылдаагында үнүш ажилынын продукцияны 1964 чылды-биле күдү болган. РСФСР-ге тараанын индустрия чымыр 89,4 миллион тонна болган. Кырыл-карамы, ристи болгаш сояны, а ол ыпкыш лендотуунга 1964 чылды-биле хонук ажалган.

Колхозтар болгаш совхозтарлар бир савар индустрия оорула-биле 1964 чылды-биле 252 килограмм хонук сүтү алган. Мал ажилынын продукцияны бүдүрүп өстүргөн чорук мал, сүт, тууга болгаш дүк салып алырынын күрүне планын ажыг күөсөтүп арганы берген. Ажил-агыларын бүгү категорияларда маалым баш саны өскөн болгаш чыл төгүзүлгө алаанда саянарга чеге: мыныстың бодал мал — 48,2 миллион баш, хаваннар — 29,4 миллион баш, хонук өшкү — 61,5 миллион баш.

Көдөз ажил-агыга күрүнеин болгаш колхозтарын капитал салымынын алаан өскөн дугайында, көдөз индустрия-бүрү техника-биле хандырган дугайында, транспорт ажилынын дугайында саннарын РСФСР-нин Төп статистика аргалыгынын даңымында айткан турар. «Намалга туугу» деп бөлүктө чугаалап турары болза, 1965 чылда күрүнеин 230 үлөтүрү бүдүрүлгө ажилдап турар бүдүрүлгөдүрүп бүдүрүлгөни механизастаар болгаш индустрия-механизастаар, технология чорутулгаларын экижидеринин, дөңсөөгө чартырын болгаш өскөдө хемчеглерин боттандырынын күөсөткөн-биле шой, нап, прокат, кара металлдар, химия дөңсөөгө, саяны болгаш өскөдө чүдүлгени бүдүрүп таласы-биле күөтүлгө өскөн.

1965 чылда күрүне болгаш кооперация организациялары РСФСР-нин улус ажил-агынынга 26 миллиард рубль азы 1964 чылды-биле 6 хуу хонук кириген.

1965 чылда РСФСР-нин улус ажил-агынын ажилчыларын болгаш алаан-хаакчыларын чылда орту-

мак саны 47,5 миллион кижи болган болза 1964 чылда үдүр бир миллион 900 муң кижи көдүдөө. Улус ажил-агынын чонук шуут хандырып турар алырларын ажал-ажагынын ажал төлөвүн билирлерин оон хонук ийи чылдарын дүрү-суула чоруткан. Чырылгышкы, кадык напалга, коммунал-чурталаа ажил-агы, салыг, индустрия чегенити болгаш өскөдө адырларын барык 12 миллион ажилдапчыларын ажил төлөвүн бештир.

Өрткөн чылда хергелелдин индустрия фондурларын чонук алган бүгү төлөвлөрү болгаш чингелделери 25 миллиард рубль азы 1964 чылды-биле 11 хуу хонук болган.

Улус өөрдөлгө, эртем болгаш култура таласы-биле улам ыягыг чедишкенин чеди алдыган. Бо өөрдөлгө чылдында 41 миллион ажыг кижи өөрдөлгөн аяны бүрү хевирлерин-биле хаара туткан. 1965 чылда алды миллион ажыг кижи чаа квартираларга болгаш бажынары көжүп кирген, а ол ыпкыш оон мурунда туткан бажынарга чурталаа байдалдарын экижидер. Чонук медицина хандырылаа экижидер. Чыл төгүзүлгө чонук 10,000 кижи-биле 25 эмчигер оонажып турган.

1966 чылды январь 1-де РСФСР-нин чонук 127 миллион хире кижи болган.

(СЭТА).

План куөсеттинер

Ийи ДТ-54 тракторну быжыгалаан, 11 кижи составтыг, школа, амкелге, култура, алаан чедиринге оттурар ыяш белектер тукай ээнону Бий-Хем районун «Искра» колхозун баштаар чеди организастаан. Ол ээно 1500 кубометр топпак кагар планынын 820 кубометрин тайгала кайкаш, оон 150 кубометрин колхоз сугурунче сөөрткөн. Партиянын ээлчегли XXIII съездинин ажиттынар хунуге чедир планын бүрүн куөседирин ээно шынчылдыр.

Мурнакчынын үлегери

Хонук хойжу Монгуш Дажы-Доржу бо чылын чус хойлан-на 110 хураган, бир хойлан 2,4 кг күтү кыгып алыр хүдөлгөни алган, ону чеди алдырынга бүдүрүлгө ажилдап турар. Январы тараан 220 хонукан 220 хураган хойжу менди алган. Өвүр районун «Коммунизмге өркү» колхозун бо мурнакчы хойжузун үлегерин районун эске хойжулар эдирип, өрткөн чылга дөңсөөгө, бо чылын оон дээр көргүзүлгө чеди ап туралар. «Кызыл туз» колхозун Чыраа-Бажында болгаш Көк-Тейде хойжу бригадаларын колданырында 1755 хой төрөн, оларын хураганнары менди алдыган.

Н. ТУМЕТЕИ.

ОРЛОВТУҢ БРИГАДАЗЫ

Бистик Чыраа хойраынын бааны таласында сөөлү ийи-үш чыл иштинде дыка хей бажынар туттулган. Хойрага-лаа, районун калыс чедиринге-лаа туугулар Никита Харитонович Орловтун баштап туугу бригаданы көдөз мурнакчыларын олурунда. Ам бо хүнере бригаданын туугулары оон ийи аал ишти чурттаар ийи кал бажынын бирги казын дооскан, ийиги казын салып туралар.

Алаа чедер берген, бичин-лаа кала алаа турбас, шимчегин, туттугун, чонук үлөтүр чугаа-аа: «Менги саакан төвөн түдүп чир» дөңсөөгө, хей кижи-лерин ажиллап турарын кижи эскерип каар. Олар колдууна-ла назыннары дөңсөөгө кижи-лер. Оларын арамында бригадир оонажып көстүп турар дээр болза, хөөрөм чок. Ол дээрде узусту дем-биле ажилда организастай каапкан, болу база алаангаар кончүг, дөңсөөгө дилип каар аар чүдүктү көдүрүшкөп сазырга, ол кижи-лерин ажиллап турарын чинги бичин шетти алган салып турганмы-лаа.

Никита Харитонович дараа-аа чүдүктү салып кертик кылып турган бир аяны олуун чанынга чедер берген, топпак каар, шимчегиле, шын аяас кылыган эскерип каары-ла ол боор он, мыла кижи-лерин ээно шүтүмчүлө чугаалаш, оон соонда чачып, кандаар кылырын

сүмелзеш чоруту. Ам салган ханын көрүп, шын бе калыгыг дээрин хынаан, база ол-бо азырларан шыгаарылаан соонда, ажилдын чоруп турарында сетки-нин өөрөни өлгөн көрүп тургулаар-лаа. Ынчанга чонук оон болу туугулаа хамарыштыр мынчаар чугаалаар:

— Бригадир кижинын харыны салгазы улуг, ол эскелерин артык билдир-лаа болур үжүрлүг. Ынчылга чаа келген, дуржулга чок туугулаарга ону айткан башкы деп болур. Туугулаа бызын ажилда-ла ам чээрби чыл ажып чор мен. Хей туугуларга кириштин. Ур ажилдаарга аргамежиди бедир, уран шеве-лаа апаар болгай. Бажынын аңи туларынга кижинын ак сеткиди, тура-соруу, күженишкени негеттикер. Бичин-лаа чүвени тоомча чокка кыдыр болза, экинде баарып туткан бажы-лаа чептестиг болуп, багай чүгөге таварып болур. Харын ынымы-биле ажилды ыныры тергенин болуун дээр демсегир — бистин туугуларга кол чүвө ол-дур.

Чугаалажы көөргө, Чөөн-Хем-тин районда оон киришпоз туугулар ховар. Чыраа-Бажы, «Тыва», «Чыраа-Бажы» совхозтар, Төвө-Хая... Оон-дээ хей черлерге туугуну кылып чоран.

Никита Харитоновичтин бригаданын ажилда эа-харысалга чок болур, ажил шыгы үзөр, ажилды үрелдир кылыр тава-

рылгалар шуут узутканын. Бир эвес ыныгы чүдүлөр болу дээр болза, ону бригаданын хурагына сайгырып, чугаалажы. Моон ужурунда ук бригадала менги, шынарлыг ажилдары чачыл болу берген.

— Эртем чылдын планын оонааларын ажыг күөсөткөн бис, бригаданын шолбаныры Куулар Доржу, Ондар Доржу, Монгуш Май-оол болгаш өскелер-лаа чүвө — деп, бригадир чоргал-биле чугаалап турар.

— Ынчанга чонук үзөр со-рулганар дугайында чугаалап көрүнөм — деп дилгиринге, бригадир мынча дилер:

— Ам бистин кол сорулганы — СЭП-нин XXIII съездинин күш-ажалын оң-белектиг үтүктүрү болур. Ынчанга оон ажиттынарында чедир бирги кварталда биске дааскан оонааларын күөсөтүп дээр түрүр апаар бис. Ол таласы-биле чуну-чүкү кыла чогурун бригаданын кежигүнери билдир.

Ынчанга бис оларын ол күдөз бүдөр дээрине шуут бүтүрүш, ол таласы-биле чедишкенин болурун оларга күзөп каар бис.

ЧУРУКТАРДА: үстүңдө — бригаданын кежигүнери (бөтөлгө) Монгуш Май-оол биле Ондар Чымыр-Доржу ажил өйүндө, алаан-да — бригадир Н. Х. Орлов.

Ч. СЕНДЖИ.

Фотограф автору.

РЕВОЛЮСТУГ ЧАҢЧЫЛГА ӨӨРЕНИР

Бочетов суур. Тывага национал-хосталгалы революциянын каады болуп алгалаан ол суур — февраль 2-де бир улуг байырдалын хергезин болу берген.

Бочта революстугу хонук салгалын кижи-лери, хамааты болгаш Ала-чурттуң Улуг дайымдарын киришкенин-биле анык салгалын комсомолунуң талалекчилерин ужуражышкынын турсааткан митинг болган.

Эртемнин 11 шак. Суурун көдөз ала-аа Хову-Асындан, Элегестен, Бай-Хаактан, Төрөгден, Межегейден чалакылар, ВЛКСМ райкомунуң кежигүнери, район-визу партия-совет ажилдакчылары болгаш көчөтөтүрүп чыгып келгенер.

Клубтун ханаларында дозуннар, транспорттар, чангыс чер-чурттугундарын чурттарында дегер аскадан. Фото-делгелер чүгө Бочетов суура безин чөдө хире төгүлгө магалы киришкенин, маалдары барын билдир ап болур. Бо-дур, оларын чамыктыгарын аатары: кызыл партизаннар С. Пильчир, О. Сотпа, фронтчулар О. Кара-оол, О. Ойлунаа, М. Төшкөк, О. Билчир-оол болгаш өскелер-дээ.

12 шак үезинде клуб чанында Кызыл партизаннарга турсааткан чангыла митинг агаалар. Ону ВЛКСМ райкомунуң секретары Сергей Седен-оол ажиткан.

Комсомолун район организациязынын алын хээлиг кызыл туугун чыгылганарын мурунче үндүрерин секретарь чеп-шээрэн. Ол тукут динмитиг алыш час-кашкынын үдөлгө-биле ийи салгалын талалекчилер: Ала-чурттуң Улуг дайымдарын киришкенин, Алар ардеминиз 3 чегеринин электикан, ам «Тинделге» совхозтан келген Д. А. Комаришин болгаш анык оол биле кыс экижидер.

— Тываыстың бөгүнү чептестини-кенин көргөш, өөрүшкүн хайып, бүгү чонук магалыг-чаагай амалдарында чоргаарларын-дыр мен. Бо дээрде мөңгө, бүгү

кызыл партизаннарын күзөп-сорууну боттандырган-дыр. Ынчанга бистин хергези халас барбаанынга чоргаарларын чор мен! — деп, хонук партизан С. Пильчир митингге баштай сөс алган, чугаалаан.

Алын бижиктериди бедик турсааткан чангыла чыгалан чон февралын кырган соонун безин утупканмыз. Сөс алган кызыл партизан эрес каступ турган болгаш митингини киришкенин оон чангыс-лаа савуу эрттибей киришкенин дынчаанар.

«Тинделге» совхозтан келген, ширинге келдирти наамыг комсомол Николай Лыназар, өөренинче Тамара Буклина анык салгалын мурунча чүвө чугаалаанар. Олар хайып көргөн кырган иреанин чачыг сөөргөнге харылап, магалыг сал-

галын эстафетаны изелгиди холдарла дээрин бузуреткенер. Олар бүгү тала-бинде бедик мергежилдин, дегем билгенин кижи-лери болур дээр өөрдөлгө, күш-ажалга үлөтүр-тижик алыр улус барын демгелдеп, революстугу чачылаларга өөренин алаанар.

— Революстугу чачыл чү

АМЫДЫРАЛ-БИЛЕ ХАРЫЛЗААНЫ ЭКИЖИТКЕН

Ийн чылчы болуп артар чорукту болдурбаа, ханы билилги, бугу талаа-биле сайзыраңгай, куш-ажылга ынак кижилерни өстүрүп—Чааты сес чыл школа коллективинин кол сорулгазы апарган.

1965—66 өөредилге чылыннын бирги чартынын түнелдиге алырга, ол школа өөредилгенин ийити шынарын 94,1 хуу күөстүткөн. Ол школада 69 өөреникчи 4—5 демлектерге өөрөнгөн, азы дөрт өөреникчинин бирээзи-де эки болташ кончуг эки өөренип турары ол. Өөреникчи комсомолчуларда багтай өөренип турарлар чол.

Башкылашкын ажылыннын шынарын экижидип, кызымак чүткүл-биле ажилдап турар башкылар хей. Оларга бирги класстын башкызы Вера Дыртык, 5 «б» болташ 6 «б» класстын ууртукчулары Валерий Кара-оол, Сергей Шивит, орус дыл башкызы Анай Кара-оол болташ өскөдери-даа демдегелер болур. Школада тускай кино болташ радиостанция ажилдап турар, өөредилге киноларын база даңчыдылгаларын чорударын өөреникчилер боттары башкарып өөренип алганнар.

Школа коллективин-биле колхозчу ада-иелерин харылзааны экижидип чедип ал, өгө класстарын болташ үстүкү класстарын аңгы-аңгы хуралдарын эрттиргилеп турар. Болжолдот партком секретары эш Шивит-оол башкылар болташ

төрелдер-биле арга-сүмени солчуп, ылангыя партком бюрозунун үнүшкүнүг хуралын школага эрттирип, чугула айтырылгаларын коллектив-биле кады шиптирлеп турары эки түнелдиге көргүскөн. Ында көдөз клубтун эргелекчилер Салчак Тоюн-оол школада ийити ыры болгумун ууртуп, чаа-чаа ырларын болгумун киржикчилеринге өөртөкөн, олар аныктарнын концерт программасынга база киржип турар. Ада-иелер комитетинин даргазы С. Сундуй школа-биле быжык харылзааны туруп, школаны чугайлаарына, арыг-шевер болдурарына колхозчу ада-иелерин шөф дуазын организастап турар. Чаа өөредилге чылыла оттулар ышты ада-иелер шөф-биле белеткээринин инициативаны көдүргөн.

Колхоз бугурургези-биле школанын өөредилге-кижидилгелиг ажилдары харылзаалыг. Чайгы үеде школанын үстүкү класстарын өөреникчилери ногаа болташ мал чөмү белеткээр бригадаларын ажилына кол күш болу берген. Кышкы үеде үстүкү класстар чоругуна Оймак сүт-бараан фермасынгу дузадажып, мал жазаларын болташ оон девискээринин ашталгазын киржип турарлар.

Школада комсомол болташ пионер организациялары аңгы-аңгы темаларга ужуражышкынарын эрттирип турар. Ылангыя Ада-чуртун Улуг дайынын киржикчизи, колхозтун

мурнакчы чолдучыларын бирээзи Владимир Шойдун, Тыванын аныктарнын революстуг эвилелинин хоочун кежигүнери, оон үрлеринин ажилдакчылары чоран Лопсан, Суужукпай олар-биле ужурашканы, оларнын салтышкынарын диннааны уругларга солун, өөредилгелиг болтулаан. Пионер организациязы тимуржу командаларын тургузуп, оон кежигүнери улуг намызларга база пенсионерлерге номчулгаларын чорудуп, амыдырал-чутталгазын боттуг дузаны чедирип турары чачыл болу берген. Артедийн хоочун санаачы ажилдакчы чоран Бады Дамдын тимуржуларын дузазынга өөрүп четтиргенин илердеп олурар.

Школа амыдыралында база бир солун чүүл болза, төрөз черин өөренирнин музейн организастап турары болур. Аңгы үеде тускай өрөз талаа-биле бергелде-даа турар болза, ол ажил уругларга кончуг солун болуп, төгүтү хамаарышкан эрги шагын эл-херекселерин база өскө-даа чүүлдерин тып, чыгып турарлар.

Чааты школанын коллектив өөредилге чылыннын төнтүзүгө чедир өскө-даа солун ажилдарын чорудар дээринге идегеп болур.

Д. АРАКЧАА.

Улуг-Хем район.

ААЛДААШКЫН

Эрткен дыштаныр хүнде Тээли сес чыл школазынын бөлүк башкылары болташ сески класечылары Дөн-Терек суурга лекция, концерттиг аалдап чораннар. Аалчыларын дөң-терекчилер чыгы-биле уткуп, кежээликтей чогуур шакта клуб долдур чыгып, олурупканнар.

Делегей байдалын дугайында лекцияны башкы Барба Багай-оол номчаан. Дараазында концерт эгелээн. Уругларын күөстөкөн ырларын, танчыларын, шүлүктөрүн, ылангыя сыгытты көрүкчүлөр хөлчөк сонургааннар. Ол ышмак бөлүк башкыларын «шагар ары» деп шоодуглуг көргүзүү бедик үнелелди алган. Тээли школазынын башкылар коллектив чон ортузунга политмассалыг ажилдарын сөөлүгү үеде калбарган.

Т. ТЮЛЮШ.

Бай-Тайга район.

Дуржулганы өөренир, непередир

Ол хүн Арыг-Узун сес чыл школазын колхозчулук турган. Ычанга школа районуун сес чыл болташ ортукм школаларын директорлары семинар-практикумга чыгып келгенер.

Школалар ууртукчуларын семинар-практикумга районо белеткерттирген. Семинар-практикумга келгенер, ылангыя орус, тыва дылдарын, математиканын уртарын олуржуп, боттарынын кичээлгенин ында дуржулгалыг башкылар Тасья Георгиевна Сартыкова, Людмила Сергеевна Середкина, Галина Петровна Лобачева оларын орус дыл, Мария Тюлюшева Сарыбайгыч тыва дыл, Мария Григорьевна Блюмберг математика уртарынга, Агфия Савельевна Черкашина бирги класкыга уртарын улуг эффективлиг чорудуп, башкылаашкыга көргүзүп материалдарын чогадыкчы, тынычтык база албо-биле ажилдап турарын, хамынтык мурунда уртарга коммунист кижизидилгенин сорулгаларын дээштиг боттандырып турарыне улуг кичээлгени салып, сонургааннар. Айттыганын башкыларын башкылаашкыга ажилдап онзагай чүгү болза, оларын кижизидилгенин бүтүлө чүтүлдү, бүтүлө

ле арга-мергежиде уругларын коммунист бугурун чараш-чаагай аажы-чаачылдарына кижизидилгеге бүрүч-биле утаандырганы болур.

Л. С. Сиротина бодунун уртарынга көргүзүп материалдарын чогадыкчы, тынычтык кылып ал турар. Т. Г. Сартыкованын уртарынга үлгөргөзүп алысангыч чүгө болза, өөреникчилерин чогадыкчы, тускайлаа ажилын бидилгиттирген, өөреникчилерин бот-боттарын контролдажып системини ботташ анынгыч чорудуп, башкылаашкыга көргүзүп материалдарын чогадыкчы, тынычтык база албо-биле ажилдап турарын, хамынтык мурунда уртарга коммунист кижизидилгенин сорулгаларын дээштиг боттандырып турарыне улуг кичээлгени салып, сонургааннар. Айттыганын башкыларын башкылаашкыга ажилдап онзагай чүгү болза, оларын кижизидилгенин бүтүлө чүтүлдү, бүтүлө

— Башкылаа ажилында дуржулганын Липецкнин, Татариянын, Ростовтун мурнакчы башкыларын дөң-терекчилер чугула-ла харын. Ында-даа болза мурнакчы, эки дуржулгалыг ботташ районун школаларында, ылангыя Арыг-Узун шко-

лазынын орус дыл, математика башкыларын уртарынга, кижизидилге ажилында эскерип болур-дур—деп, Ан-Туртук, Булун-Терек сес чыл школаларын директорлары эштер С. Х. Ондар, М. О. Дырай-оол боттарынын саладарына чутулаалар демдегелээнер.

Тыва АССР-ин школаларын алдарыг башкызы Арыг-Узун сес чыл школазынын 1947 чылдан бээр директору Т. Г. Сартыкованын «Школанын шыг, көрүштүг кастаап-пимзери—өөреникчилерин эстетиктиг кижизидилгенин чугула чүгү» деп темага ук школанын амыдыралына, үндөзүлөш кылган илеткелдин семинарны киржикчилерин улуг сонургал-биле дындааннар. Арыг-Узун сес чыл школазында В. И. Ленинге турсааткан булун В. И. Ленин комсомолдугу болуш, школада пионер организациянын атрибуткамы көрүштүп, чараш кылдыр кастааттыган. В. И. Ленинге турсааттыганын булун ачымды ук школанын өөреникчи бүрүч ол улуг башкыны болташ башкычынын чаш чоралынын, школачы чыдарынын, ылангыя революстуг ажил-чорудулазында динка хей солун чүүлдерин биллип алганнар. Класстарда улуг чогаалды-

ларнын композиторларын чоруктарын колхозчулук анымак болган класе бургууде «Чараштыр, шыг бийи» болташ өскө-даа табилгаларын, көрүштүг материалдарын өөреникчилерин кичээлгенин ба-раалгаткан.

Семинар-практикумун ийик хурун школалар ууртукчулары комсомол, пионер организацияларынын ажил-чорудулазын дугайында Торгалыг сес чыл, Шаган-Арыг №1, 2 ортукм школаларын чыл школаларын директорларын чыл төрөз черин өөренир болгумун дугайында, ол ышмак хана солун ажилын дугайында Чаа-Хөл ортукм школаларын директору И. И. Малакшиновтун дындагыларын чугулажып, дуржулга солуннаанар. Директорлар семинарын киржикчилери башкылар 1 «а», «б» класстарын өөреникчилерин «Ужугула» үдөөнүн хөлуг байырламыга база киржишкенер.

Районун мурнакчы школаларын башкылар коллективтеринин болташ эң дээр башкыларын ажил-чорудулазын өөренир, ычанга ук дуржулгалыг школаларга бүтүлө чүгү, непередир—районун сес чыл, ортукм школаларын семинар-практикумун киржикчилерин кылган кол түнелдигин.

А. БЕГЗИ.

Чурукта: анык техниктер станциянын бөлүмчүлери Валера Павленко болташ Витя Станковский фото-бөлүм кичээлгенин үзүндө.

Сөз болташ фото-А. СОКУРВТУУ.

Боттанган күзөл

Шурук Валентина школачы чылдарында башкылаашкы чоран кижизидилгенин салгап, коммунист ийитилдин тургузукчулары—анык салгакчыларын кижизидерин, башкы болурун күзөп чоран.

«Сураанын тып алып, күзөөн чедип алып» деп чонун үлгөргө чугулазын бөр-ла болгай, ол шына-ла болуш күзөлдү чедип алган: 1961 чылда Кызылдын башкы институтун чедикшинин дооскап, Улуг-Хем районун Бок-Чыраа сес чыл школазын ажилдакчы-биле чедип келген.

Шурук ам 6-гы класстын ууртукчу башкызы. Оон класы эрткен чарты чылда эки чедикшинин берген болган, чурум талаа-биле школада үлгөргө класка сандып турар.

Өөреникчилеринге вторник, суббота хүнеринде класстан ашкылар ком-чулгаларын чорудары чачыл болган. Ол чүгө эки ажилдыг башкы эвес, а суурда хей-ийитичи: политбөлүмдө пропагандист, херекчилер чөвүлелдин кежигүнү. Хуралдарга, эш-хуурун сүдүгү, лекцияларга бо-ла чедип кээп, аңаа болуш болаларын, санаа-онааларын берген турар башкы.

Валентина Седиповнага эрткен 1965 чыл эң-не өөрүчүгү, утуну-бас чыл болур. Ону СЭКП кежигүнине кандидат кылдыр күзөп алган. Ам-даа хей-хей чедикшинин сенээ күзөп тур бис, хүндүлүг башкы.

А. ДАГБАЛДАЙ.

Уругларнын талантызы

Сарыг-Септин культура бажынын көрүкчүлөр долдур олурупкан. Көзөгө ажиттыган, залга ийити ыр чачыланы берген. Ийити ыр болуш орус, тыва ырларын күөстөкөн. Ком-позитор Компанейдик «Тайбынныг уруглары» деп ырны өөреникчилер кончуг эки күөстөкөн.

Хылдыг дөңжүм оркестринин орус, украин ырларын күөстөкөн көрүкчүлөр чылы-биле уткан. 8-кы класкы бөлүк уругларын «Декей-өө» деп танчымы база солун болган.

Н. ОНУФРИЕВ.

БАШКЫЛАРГА СҮМЕ

Тайылбырлыг бижидилге

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫН мурнакчы башкыларынын байлаа дуржулгазын даянып, тыва школаларын дыл болташ өгө класстар башкылары өөредилге-кижизидилгеге харам чокка берип турар. Ол ам Шаган-Арыг №2 школазында өгө класстарда башкылар турар. Школада партия организациязынын секретары. Школада ажил-ийитден аңгыла, хоорайнын хей-ийити амыдыралын ийдепкейлиг киржикчи.

ЧУРУНТА: В. С. Чылбактын урук эрттирип турары.

Фото А. СОКУРВТУУ.

Тайылбырлыг бижидилгени кол-ла сорулгазын орфографтыг чартыгылардан чалалары болур. Ычанга дылга болташ өскө-даа эртенерге кичээлдерин чорудар уругларнын намы-харын, класкыны аай-биле алган билиштин байдалына даянып, практиктуг ажилдарын дөң чорудары чугула. Бо негесден боттандырылган сайгарыганы өөреникчилерге кылдырт.

Тайылбырлыг бижидилгеге дугайында сөөлүг чылдарда чыгылган дуржулга ук метод каян эки түнелдигин берип болуш, оон чедимге чок талаалары күдөң бооп турары дээрин чамдык хире-чере-биле толдурар арганы берген. Оон-биле чегерелтир тайылбырлыг бижидилгенин чугулазын практика баянктаан. Чүгө дээр өөреникчилерин хууда кыргилтеп чаа күзүлүш шингээлдин алырына болташ практика кыргына ажилдагына мергежил болур. Чаа темага хамаарышкан сайгарыганы өөреникчи кылып турган, оон эки шингээлдин, дурмуз кыска болган ботташ арганы ажилдап бил-лр алаар.

Уруктук бо үзүндө өөреникчилерин кыргилтеп ийдепкейлиг болташ угаан-болды чүгө оңе улагтан турар. Чаа материалга хамаарыштыр чогур билигн өөреникчилер шингээлдин алганда, тайылбырлыг бижидилгенин ээжөдир.

Өөреникчилерин угаан болташ практиктуг ажил-чорудулазын башкарыгына тайылбырлыг бижидилге таарымчалыг. Өөреникчи динчалыг чугулаан, сайгары турда, ук метод дараазында ажилдарын чорудуна шыг орукту айтыр: өөреникчилерин бодалы биллип алып, бир эне чартыг болза, ооун эртенге дузадажыр. Өөреникчи чаа материалды шын шингээлдин, практика кыргына ажилдап бил-лр деп чүвени башкы тайылбырлыг бижидилгеге биллип алып, Оон ачым-биле чедир билбей баар ийикте, өскөз биллип алып чоруктан өөреникчилерин чогур ойүндө чалалдып алып.

Липецк башкыларын дуржулгазын непередирин мурунда, өскө башкылар тайылбырлыг бижидилгенин база-ла ажилдап турган. Олар боттарынын чогаалды алганы-биле «сайгарыга метод», «чугурутту тайылбырлаа» дөң оон-да өскөз адал турганнар.

Моон алган көргө, тайылбырлыг бижидилгенин бүтүлө хер-херлер ажиттыг болуп турар. Ындыг болза-даа тайылбырлыг бижидилгени кайы хамаан чон ажилдарын сүмелдөөнү турар. Тайылбырлыг бижидилгенин методу өскө методтар ышмак база-ла чогур туруштуг, үлгө, Ычанга дидактикалык негесде-аңгы чартыг турар деп бил-лр. Чижээлээр, тайылбырлыг бижидилгеге белеткиттирмеон класе азы тодоргай эвес тайыл-

быр уругларын бузадырар, өөреникчилерин шыг бижидилгеге билини, хөгжүлелдин саала-дыр, оон негесде сестерин шыг эвес адаарына чедир. Ындыг чартыгыларын бодурун талдоо-де, эң-не билиштин, кыска дурмузун ажилдагына уругларга өөрдөт. Оон-биле чегерелтир чаа материалдарын кижизидир кайы хире шингээлдин ап турарын доктаамал хайгаараары чугула.

Материалдын белең, бергезин, шингээлдин алырына херек үени барымдааап, өөреникчилерин саймарылыг хире-чегеран-биле дүүштүр чогур арганы шилли алып.

ТАЙЫЛБЫРЛЫГ бижидилгенин чоруду турар үеде мо-ну билдир чугула: домак шипте-де сөс бургузун бирден-бирээ чокка тайылбырлаан херээ чон; уругларга бидилгенин бижидилгеге угаан-болд саймарылыгына чаа чүгө берес: бижир ажилдарын хевирин ургучу сөзүштүрүп турра чогур. Чижээлээр, уруктук кайы-бир негесде тайылбырлыг бижидилгенин чорударда, шилли бижир сестерин диктант ажиттыг. Чүгө дээр, ук дүргө хамаарышкан сестерин домактары өөреникчи шилли алырына мергежил. Бо ажилга өөреникчилер негесдеп кир-лр, чугула дүрмү практика кыргына бижилгалар алырлар. Уругларга солун эвес болташ чик тайылбырлыг бижидилгеге хандыкшаан херээ чон.

1—2 класстарга сөзү шыг алыры (орфография), шип бижирин (орфография) чедип алып сорулга-биле сөз арганы ажилдаар. Бо арганы III—IV класстарга билип чугула деп көргөдө чорударын сестерин дилыгы (лексика) чогаалды, сөз, хамаарыла, падеж кожу-мактары негесдеп улаап, алдары, бижир бергездей болур. Чижээлээр: хой-жу-ла-рымын. Бо чиктегит сестер кирген домакты I—II класстарга бижир берге болуш чугаажок. Ычанга I—II класстарга тайылбырлыг бижидилгенин чорударда кыска сестерин (1—2—3 сөз-тү) домактары ажилдаары таарымчалыг, III—IV класстарга узун сөзүг домактары сөзгө-дип адалып турар.

Уругларын словарь куралы-рып билдип, чугула саймары-ды-биле чыл дургузуда шип-дөң алып ужурут сестерин тайылбырлыг бижидилгеге ийи-биреп кийери чугула. Ук сестерин бодуу арга-биле көр. Чижээлээр, АТТАР деп сөз I класка (үжүгүлэ соонда) бижир, дерде мындыг тайылбырга уругларын өөрдө: а-нык соонга Ы (калдыг демекти) болташ ийи Т бижир дөң ышмак.

Үлгөргө алган сестерин санаа, чүгө тыва сестерге башкы чартыгыларын өөреникчилер кылып турар. Ылангыя (б-в-п, к-х-г, ш-ж, с-з, а-я) үнерин сестерин эгесинге, ортузунга, соонга бо-ла сөзүштүрүп алып турарын билр болгай бис. Сөзү бир орудугдан өскө оорутке пин эне көрүр таварылгалар база-ла хонар эвес. Бо дээр сөзү сөзгө билбесини хараа-биле бооп турар болгай. Үстүндө көргөнгө хевирле чартыгыларын чүгө I—II эвес, а III—IV болташ оон-даа өрү класстардан

хей-биле көрүп болур. Ук чартыгылар чугаа бергезилде эвес, а өөреникчилерин угаамалап, сайгарып билгенин чачыктыр-баанкыла, чогур үеинде чартыгы чалалдыр хемчегерин копка чоруктамыдан оларын уруглар эскерип билбес алаар.

Диктанттыг негесделерин са-гыры-биле чегерелтир тайылбырлыг бижидилгенин исполог-тур болташ организастыг талла-рыче кичээлгенин улаандырып чугула. Чижээлээр, уруглар шала шагарып турганда тайылбырлыг бижидилгеге шил-чип болур. Ычанга уругларын ийдепкейлиг көдүрүп келер.

Шын тургустунга тайылбырлыг бижидилгеге өөреникчилерин чурумдар: класкы ажилче организастыг; бир темп-биле ажилдаарына чачыктырар.

Тайылбырлыг бижидилгеге чугула кичээлгенин ук тайылбырлыг калчар кылырыне ула-дырар: дегергеней бе, азы до-чүлөй бе. Дегергеней тайылбыр-ын чаа материалды эртин турар үеде ажилдаар, а допчу тайылбырлыг сөзүштүрүп, эртен болган чаа материалдарын шингээлдин алганда (катапталыш хевирит) чорудар. Үстүндө көргөнгө тайылбырлыг бижидилгеге шил сөөлүг хевирин чоруду тур-гаш, кол кичээлгенин копка өөреникчилерге улаандырып.

ГОШКАК өөреникчилер-биле тускай ажилда чорудуп, тайылбырлыг бижидилгеге оларын белеткерт. Шак мындыг белеткерт ажилдарын кичээлгенин чогур үзүндө ажилын темпизин чан-гы аай эне бооп турар. Моон кол-ла чылдарына: шымак өөреникчилерге чогур ажилды белеткерт алындын, копка өөреникчилер-биле белеткерт ажилды чептепидин үлүп келер. Ычанга эртен, чамдык өөреникчилер чүгө тайылбыр дилин, эртен бижиринге өйлөжир. Оон чалалар тодөдө, тайылбырлыг бижидилгеге уругларын чачыктыр, хой мергежилдерин кылдырт. Баштайгы үзүндө шала шымактары, а 4—5 неде-ла эртенде, өскө артык өөреникчилер тайылбырлаашкынын кылдырыга өөрени болур.

Бир эне башкынын талаа-зын хайгаарал сууларга болза, копка өөреникчилер бо арганы чачымды биллип ал шыдаан. Ылангыя тыва өөреникчилер төрөз дилында чартыгылыг чугулаан, бижир турарын хайгааралдарын, хынадаларын, эке-менерден бо-ла көрүп болур.

Уругларын бижик-билгилг болуруна дегенке болур чугула методтарын бирээ—тайылбырлыг бижидилгенин чогур үзүндө, бодалчалыг чорудары башкыдан онза хамааржыр. Ук метод-биле ажилдаарда, чүвени алып, дем-дөң (шынарын), кылдынын көргөскөн сестерин доктаамал кийриштирп, алаа чогур айты-рылгаларын сандырып, бо сестерин алмаштырып билгенине өөрдө-рп чугула. Моон алган көргө, тайылбырлыг бижидилгенин чедикшинин болуш грамматика, лексика-биле ханы харылзаалыг бооп турар. Ычанга уругларын угаан-болалы саймарылы-рына, төрөз дилын узан ханы билгенине тайылбырлыг бижидилгеге чугула метод болур.

К. СИМЧИТ,
национал школалар
институдунун аспиранты

